

حجة الاسلام والمسلمین
محمدی ری شهری

فرازهانی از:
**سَبِّیَّتُمْ
قَضَائِیْ اِسْلَامٍ**

ویژگیهای قاضی از دیدگاه علی (ع)

۱- برتری علمی و عملی و اخلاقی

نخستین ویژگی که امام برای قاضی در حکومت اسلامی مطرح می کند این است که قاضی باید از نظر علمی و عملی و اخلاقی ، افضل و برتر از دیگران باشد ، و مسئولین حکومت موظفند که بهترین و شایسته ترین افراد جامعه را برای قضاوت انتخاب نمایند . متن فرمان امام این است .

" ثم اختر للحکم بین الناس افضل
رعیتک فی نفسک "

ای مالک! برای قضاوت و داوری میان مردم ،
برترین افراد مردم خود را انتخاب کن .

در نقل تحف العقول متن فرمان چنین آمده :

" افضل رعیتک فی نفسک و
انفسهم للعلم والحلم والورع
والسخاء "

هنگامی که امام علی علیه السلام مالک اشتر را نامزد حکومت مصر نمود ، آئین نامه ای در رابطه با شیوه حکومتی اسلام برای او نگاشت (۱) و ضمن آن ویژگیهایی را برای قاضی در نظام اسلامی مطرح نمود ، و به مالک دستور داد که برای قضاوت ، کسانی را انتخاب کند که دارای این ویژگیها باشند .

رعایت این ویژگیها در انتخاب قضات عموماً و شورای عالی قضائی خصوصاً در جمهوری اسلامی یک ضرورت است که بدون آن نمی توان انتظار پیاده شدن سیستم قضائی اسلام را در جمهوری اسلامی داشت .

این ویژگیها در حقیقت تقریباً شرحی است بر دو ویژگی نخست ، یعنی علم به قوانین و وارستگی ، ولی در عین حال شامل نکات دقیق و قابل توجهی است که در فصلی جدا تحت عنوان ویژگیهای قاضی از دیدگاه علی علیه السلام قابل بحث و بررسی می باشند .

این ویژگیها عبارتند از :

این ویژگی یعنی بزرگی و برتری علمی و اخلاقی نمی‌تواند مطلق باشد، و لذا امام پس از مطرح کردن ویژگی نخست، با کلمه "من" بیانیه، و با ویژگی‌هایی که پس از آن برای قاضی مطرح می‌کند، ویژگی نخست را تفسیر و تبیین می‌نماید.

۲- توانائی قضائی

دومین ویژگی قاضی در کلام امام، توانائی قضائی است. این ویژگی - همانطور که اشاره شد - ویژگی برتری علمی را تفسیر می‌نماید، یعنی توضیح می‌دهد که: آنچه در انتخاب قاضی باید مورد توجه باشد، برتری علمی او در رابطه با امر قضا است، نه در رابطه با امور دیگر، و نه در رابطه با سایر رشته‌های علوم.

متن کلام امام این است:
 "من لا یضیق به الامور"
 "از کسانی که امور قضائی او را در تنگنا قرار نمی‌دهد."

واژه "من" بیانیه است، یعنی نشان می‌دهد که آنچه بعد از او آمده تفسیر کننده و بیان کننده چیزی است که قبل از آن است، قبل از آن ویژگی برتری علمی و عملی و اخلاقی قاضی مطرح شده، بنا براین، ویژگی‌هایی که پس از آن مطرح می‌شود تفسیر و تبیین این برتری است. و در کلام فوق الذکر امام توضیح می‌دهد که منظور از برتری علمی قاضی این است که قاضی باید از نظر علمی آنقدر توانائی داشته باشد که امور قضائی و مسائلی که در این رابطه برای او مطرح می‌شود او را در تنگنا قرار ندهد و او به آسانی بتواند حکم الهی در رابطه با قضایای مطرح شده را بفهمد، و دستور اجرا دهد. امام بشارت توصیه می‌کند که قضات باید از میان اینگونه دانشمندان و از بهترین آنها انتخاب شوند.

۳- اجتناب از خشم

یکی از ویژگی‌های اخلاقی که برای قاضی ضروری است و در کلام امام مطرح شده اجتناب از عصبانیت و خشم در مجلس قضا و در جلسه دادگاه است.

متن کلام امام این است:
 "ولا تمحک الخسوم"

یعنی قاضی در جلسه دادگاه باید چنان بر اعصاب خود مسلط باشد که مطالبی که متهم یا مدعی و یا مدعی علیه مطرح می‌کنند، و قاضی آنرا خلاف حق می‌پندارد، یا آنرا اهانت به خود تلقی می‌کند، و یا بنحو دیگری زمینه عصبانیت او فراهم می‌شود، تعادل خود را از دست ندهد و خشمگین نشود، بلکه با

یعنی برای قضاوت میان مردم کسی را انتخاب کن که هم بنظر تو و هم بنظر مردم افضل و برتر از دیگران باشند.

به سخن دیگر طبق این نقل، قاضی باید مقبولیت عمومی داشته باشد و نه تنها مسئولین حکومت بلکه مردم نیز او را بهتر و برتر از دیگران بدانند.

و در توضیح ویژگی افضلیت و برتری می‌فرماید:
 "للعلم والحلم والورع والسخا"
 یعنی قاضی باید از نظر علم، وحلم و تقوی و سخاوت افضل و برتر از سایر مردم باشد.

برتری از نظر علم، همان تفوق علمی در رابطه با شناخت قوانین الهی است، و برتری از نظر تقوا، تفوق عملی، و برتری از نظر حلم و سخاوت، تفوق اخلاقی است.

تا آنجا که نگارنده بخاطر دارد، شرط ویژگی برتری علمی و عملی و اخلاقی تنها در دو مورد در متون اسلامی مطرح شده است یکی در مورد امام و رهبر، و دیگری در مورد قاضی، و این بدان جهت است که همانطور که مشروحا گذشت، قضاوت از شئون رهبری و امامت است و واگذاری آن به دیگری یا دیگران از باب این است که امام شخصا نمی‌تواند کلیه امور قضائی کشور را اداره کند، و لذا باید ترتیبی دهد که نزدیکترین افراد به او از نظر علم و عمل و اخلاق برای این امر مهم انتخاب گردند.

این ویژگی یعنی بزرگی و افضلیت و برتری، بمنزله اساس و مادر سایر ویژگی‌هایی است که پس از آن در سخن امام در رابطه با ویژگی‌های قاضی در اسلام مطرح شده است، همانطور که در مقاله‌های قبلی ملاحظه نمودید که "الهی بودن منصب قضا" اساس و مادر سایر ویژگی‌های قضا در اسلام است.

ویژگی‌هایی که فروع و شاخه‌های ویژگی نخستین قضائی در کلام امام است، علاوه بر اینکه بیان کننده دلیل شرطیت و بزرگی افضلیت و برتری در قاضی می‌باشند توضیح می‌دهند که منظور از برتری علمی و عملی و اخلاقی چیست.

ممکن است فردی از نظر علمی در رشته یا رشته‌های مختلفی از علوم سرآمد همه مردم باشد ولی از نظر قضائی اطلاعاتی نداشته باشد، و یا از نظر اخلاق در بعضی از صفات کاملتر از دیگران باشد ولی صفاتی که برای یک قاضی لازم است در او وجود

کمال منانت و خونسردی به سخن آنها گوش دهد، و بر اساس آنچه حق تشخیص می‌دهد قضاوت کند و اظهار نظر ننماید.

اگر قاضی از این ویژگی برخوردار نباشد، طبیعی است که با عصبانیت در جلسه دادگاه نمی‌تواند به سخنان متهم و یا مدعی و یا مدعی علیه خوب گوش دهد، و در نتیجه نمی‌تواند حق را درست تشخیص دهد، و قضاوتی که بر این اساس است نمی‌تواند عادلانه و منطبق با موازین اسلامی باشد.

۴- اجتناب از لجاجت و اصرار بر خطا

قاضی معصوم نیست و ممکن است اشتباه کند، حتی اگر معصوم هم باشد مصلحت جامعه اقتضا می‌کند که طبق موازین قضائی اسلام قضاوت ننماید نه بر اساس علم غیب، چنانکه از پیامبر اسلام نقل شده که می‌فرماید: "من بر اساس بینه میان شما قضاوت می‌کنم نه بر اساس آنچه از غیب می‌دانم، بنا بر این اگر کسی بر اساس موازین قضائی حق با او بود و خود می‌داند که حق با او نیست اگر در این رابطه مالی نصیب شد، آتش نصیب او گردیده است".

بنا بر این اگر قاضی حکمی را صادر کرد و پس از صدور حکم مشخص شد که اشتباه کرده، باید از این شهامت اخلاقی برخوردار باشد که فوراً به خطای خود اعتراف کند و در صد جبران آن برآید.

امام این ویژگی اخلاقی را چنین بیان می‌کند:

"ولا یتمادی فی الزلّة، ولا یحصر من العی؛ الی الحق اذا عرفه"

- یعنی قاضی باید از این ویژگی برخوردار باشد که بر لغزشها اصرار نرورد، و احساس فشار و سختی در رابطه با بازگشت به حق پس از کشف خطا و شناخت حقیقت، در خود ننماید بلکه با آسانی بتواند به خطای خود و آنچه حق است اعتراف نماید، و خطای خود را جبران نماید.

قضائی که دارای این شهامت اخلاقی نیستند، بتصور اینکه

اعتراف به خطا موجب هتک حیثیت قضائی آنها می‌شود، و از اعتبار و ارزش آنها می‌کاهد، به خود اجازه اعتراف به خطا نمی‌دهند و در نتیجه موجب تضییع حقوق مردم و لغزیدن خویش در آتش دوزخ می‌گردند، و معمولاً اینگونه افراد نمی‌توانند حیثیت و اعتبار قابل توجهی در جامعه کسب کنند، زیرا بر خلاف تصور آنها، اعتراف به خطا نه تنها به حیثیت قاضی لطمه‌ای نمی‌زند بلکه اعتبار قضائی او را افزوده می‌کند، و اصرار بر اشتباه نه تنها به ارزش و اعتبار آنها نمی‌افزاید بلکه مقدمه سقوط قضائی و اجتماعی آنها است.

۵- وارستگی از طمع

پنجمین ویژگی اخلاقی که برای قاضی ضروری است وارستگی از بند مطامع مادی است، اگر قاضی در بند طمع بود، حال آن‌بند چه بند مال باشد، و یا بند جاه، و یا بند شهوت و یا هر بندی دیگر، بالاخره در صدور احکام بهمان سو خواهد غلطید که آن بند او را می‌غلتاند، نه بسوی حق و عدالت، و بسود همان رای خواهد داد که مطامع او را تامین می‌کند، نه بسود آنکس که مقتضای عدل است و داد.

امام در این رابطه می‌فرماید:

"ولا تشرف نفسه علی طمع"

قاضی باید از میان افرادی انتخاب شود که از بند طمع رسته، و بیم از دست دادن مطامع و منافع مادی در دل آنها نیست.

۶- زرف‌اندیشی

یکی دیگر از ویژگی‌هایی که برای قاضی ضروری است و در کلام امام مطرح شده ویژگی تعمق و زرف‌اندیشی است، قاضی باید قبل از صدور رای و امضای حکم تمام اطراف و ابعاد موضوع را دقیقاً مورد تعمق و بررسی قرار دهد، و بانگوشی سطحی به موضوع، حکم را امضا ننماید.

متن سخن امام این است:

"ولا یکتفی بآدنی فهم دون اقصاه"

اگر قاضی حکمی را صادر کرد و پس از صدور حکم مشخص شد اشتباه کرده، باید از این شهامت اخلاقی برخوردار باشد که فوراً به خطای خود اعتراف کند و در صد جبران برآید.

یعنی در انتخاب قضات نباید این نکته مورد توجه باشد که افرادی برای این امر خطیر انتخاب شوند که اهل تعمق و تحقیق باشند افرادی که در تحقیقات به اندک قناعت نمی کنند و تا بررسیها را به نهایت درجه عمق نرسانند درباره چیزی اظهار نظر نمی نمایند.

اگر قضات محترم باین نکته توجه می فرمودند، در مسائل مختلف قضائی خیلی زود برای آنها علم حاصل نمی شد، و مشکلاتی که تا کنون برای دستگاه قضائی جمهوری اسلامی در این رابطه پیش آمده، رخ نمی داد، زیرا آنها که خیلی زود باورند، و بسا کمترین دقت و بررسی برای آنها علم حاصل می شود، افرادی هستند کوتاه نگر که در اظهار نظرها به کمترین بررسی و تحقیق اکتفا می کنند.

۷- توقف در شبهات

هفتمین توصیه ای که امام علی علیه السلام در رابطه با انتخاب قضات می نماید اینست که در سیستم قضائی اسلام باید کسانی برای امر قضاوت انتخاب شوند که بیش از دیگران اهل احتیاط و توقف در شبهات هستند.

این یک اصل عقلی و منطقی است که در روایات هم آمده که "توقف در شبهات بهتر از وارد شدن در مهلکه هاست" چنانکه در صورت توقف و تحقیق، نهایت چیزی که ممکن است پیش آید اینست که مجرمی از کیفر بگریزد و این بهتر است از آنکه بیگناهی مجازات شود و همانطور که در روایات آمده، "اگر قاضی در عفو خطا کند بهتر از آنست که در مجازات اشتباه نماید و بیگناهی را مجازات کند".

و لذا امام در رابطه با انتخاب قضات توصیه می کند که "واوقفهم للشبهات" باید فرد یا افراد برای قضاوت در حکومت اسلامی انتخاب شوند که در موارد شبهه، یعنی

در مواردیکه موضوع با حکم بطور دقیق مشخص نیست، بیش از دیگران احتیاط می کنند و در اظهار نظر تأمل و توقف می کنند.

۸- مهارت در احتجاج و استدلال

هشتمین ویژگی که در کلام امام برای قاضی ضروری تشخیص داده شده توانائی و تبحر در احتجاج و اخذ به حجت های شرعیه است.

متن کلام اینست:

"وَأَعِذْهُمْ بِالْحُجُجِّ"

یعنی قاضی باید از میان افرادی انتخاب شود که بیش از دیگران در استدلال و استخراج فروع از اصول، و اخذ به حجت ها و ادله احکام مهارت دارند.

۹- پر حوصله

یکی دیگر از ویژگیهایی که برای قاضی ضروری است پر حوصلگی است. افراد کم حوصله و زود رنج نمی توانند قضات کامل و شایسته ای باشند، زیرا با مراجعات مکرر و برخورد با مشکلات قضائی - با اصطلاح - زود از کوره بیرون می روند و تعادل خود را از دست می دهند و در نتیجه نمی توانند حق را تشخیص دهند و یا اجرا نمایند، و لذا امام در این رابطه می فرماید:

"واقلبهم تبرما بمراجعة الخصم"

قاضی باید از میان کسانی انتخاب شود که کمتر از دیگران از مراجعات قضائی خسته می شوند.

۱۰- شکیبائی در رابطه با کشف حقیقت

یکی دیگر از ویژگیهایی که برای قاضی ضروری است اینست که در رابطه با کشف حقیقت و امور مربوط به قضا، شکیبا و صابر باشد.

افراد کم حوصله و زود رنج نمی توانند قضات کامل و شایسته ای باشند زیرا با مراجعات مکرر و برخورد با مشکلات قضائی، زود تعادل خود را از دست می دهند و در نتیجه نمی توانند حق را تشخیص دهند و یا اجرا نمایند.

افراد زود رنج و بی صبر طبعاً تاب تحمل مشکلات و مطالعه و تحقیق، و حوصله بررسی تمام ابعاد مسائل قضائی را ندارد و لذا امام می‌فرماید:

“واصبرهم علی تکشف الامور”
قاضی باید از میان افرادی انتخاب شود که اهل تحقیق و مطالعه‌اند، و بیش از دیگران در رابطه با کشف امور نهائی از خود صبر و شکیبائی نشان می‌دهند.

۱۱- قاطعیت

یکی دیگر از ویژگی‌هایی که برای قاضی ضروری است قاطعیت در تصمیم گیری و صدور حکم است، بهمان میزان که دقت و احتیاط برای قاضی ضرورت دارد، بهمان اندازه قاطعیت در تصمیم گیری ضروری است، یعنی در عین اینکه قاضی باید فردی محتاط و پیر-حوصله و دقیق باشد، در عین حال ضروری است که وقتی موضوع و حکم برای او روشن شد، با فوریت و قاطعیت حکم الهی را صادر کند، و هیچگونه وسوسه و دودلی بخود زاه ندهد از ملامت هیچ ملامت گری نهراسد، و از مشکلاتی که ممکن است احیاناً در رابطه صدور حکم الهی برای او ایجاد شود بیم نداشته باشد. این ویژگی در کلام امام اینطور مطرح شده است:

“واصبرهم عند تفتاح الحکم”
یعنی قاضی باید از میان افرادی انتخاب گردد که هنگام مشخص شدن و روشن شدن حکم خدا بیش از دیگران قاطعیت بخسرج می‌دهد و بدون تردید و دودلی و بدون تاخیر و در اسرع وقت حکم خدا را اجرا می‌نماید.

۱۲- خودپسند نبودن

خود پسندی یکی از رذائل بسیار نکوهیده اخلاقی است که همه بویزه قضات باید در زائل نمودن آن از خود تلاش کنند. قاضی اگر خودپسند باشد با ستایشهای بیجا خود را کم می‌کند و کسی که خود را کم کرده طبیعی است که نتواند حق را پیدا کند و حق را با کسی بداند که بیشتر از او تعجید و تعریف می‌کند! متن کلام امام در این رابطه اینست:

“من لا یزدهمیه اطراء”
قضات باید از میان افرادی انتخاب شوند که ستایشها و تعلق گوئیها و چاپلوسها و جرب زبانی‌ها او را بخود پسندی و کبر و ادازنی سازد

و باید توجه داشت که انسان به سادگی نمی‌تواند چنین شود، مگر پس از ریاضتهای بسیار و تهذیب و تزکیه نفس.

۱۳- ساده لوح نبودن

تیزهوشی و فطانت و زیرکی از اموری است که قضات بیش از دیگران بآن نیازمندند، و آنمقدار از هوش و ذکاوت که مانع از ساده لوحی است برای قاضی ضروری و اجتناب ناپذیر است. افراد ساده لوح شایسته منصب قضا نیستند زیرا با اشکدهای مختلفی که مجرمین برای فرار از مجازات بکار می‌گیرند اگر قاضی ساده لوح باشد قریب می‌خورد و نظریه‌های او کمتر می‌تواند با واقع منطبق باشد. امام در این رابطه می‌فرماید:

“ولا یتهمیه اطراء”
قاضی باید از میان افراد ناهوش و زیرکی انتخاب شود که قریب فریبکاران، و دغلیازی مکاران او را قریب نمی‌دهد و بسوی نظریه‌های ناصواب مایل نمی‌سازد.

قضائی با این ویژگیها را چگونه می‌توان یافت!

تا اینجا ویژگی‌های قاضی از دیدگاه امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفت، پس از ملاحظه این ویژگیها سئوالی که برای انسان مطرح می‌شود اینست که ضرورت این ویژگیها برای قاضی غیر قابل انکار است ولی قضائی با این ویژگیها را چگونه می‌توان یافت و از کجا باید سراغ آنها را گرفت؟!
گویا امام هم در پایان ذکر ویژگیهای قاضی می‌خواسته باین سئوال پاسخ دهد که می‌فرماید “اولئک قلیل” یعنی قضائی که واجد این ویژگیها باشند اندکند، ولی باید سراغ همان اندک رفت و باینرنامه ریزی‌های صحیح این اندک را فراوان و این قلیل را تبدیل به کثیر نمود که تا قضائی با چنین ویژگیها عهده دار منصب قضا نباشند سیستم قضائی اسلام پیاده نشده، و جمهوری اسلامی در بعد قضائی به آنجا که اسلام می‌خواهد نرسیده است. به امید آنروز.

ادامه دارد

- ۱- نهج البلاغه نامه ۵۳.
- ۲- امحک‌الخصوم فلانا: اعضاء (المنجد).